

Bunlar arasında tarihe, tıbbı, tefsire ve edebiyata dair olanlar da vardır.”⁶

Örnek olarak seçtiğimiz “sığır eti” bahsinin *Nazmu’t-Tabâyi* ve *Tabiatnâme*’de nasıl ele alındığına bakalım:

Sığır Eti

*şoğuktur kurudur lahm-ı bakar hem
vürür tab ‘i anuñ mi ‘deye kuvvet
velî kemdür kebâbı haste hâle
yeyeler zencebîl fülful nihâyet’*

Şıfat-ı Güşt-ı Gāv

*şığır eti serd ü huşk ola kıyās
hikmet ehli böyle der ey hak-şinās
arturur sevdā kıtur kanı siyāh
zencebîl perverdesi eyler tebāh*⁸

Yakup Karasoy, *Tutmacı Tabiatnâme*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1273, Ankara 2018, 164+72 s.

Sonnot

- 1 “Bunun zararını salatalık giderir. Dinle, sana Tutmacı’dan yadigâr olsun.”
- 2 Ağâh Sırrı Levend, “Attar ile Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri”, *TDAY Bel-*

leten 1959, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 161. s.

- 3 Binnur Erdağı Doğuer, *Tuhfe-i Mübârizi Metin-Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1079, Ankara 2013, 486 s.
- 4 Mustafa Canpolat-Zafer Önler, *İshâk Bin Murâd Edviye-i Müfredde*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 903, Ankara 2007, 347 s.
- 5 Mustafa S. Kaçalın, *Nazmu’t-Tabâyi* [= Özelliklerin Sıralanması], *Osmanlı Araştırmaları XXVI*, İstanbul 2005, 351-412 ss.
- 6 İsmail Hikmet Ertaylan, *Tabiatname*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 857, İstanbul 1960, 3. s.
- 7 “Sığır eti de soğuk ve kurudur. Bunun tabiatı mideye kuvvet verir. Lakin hastaya kızartması iyi değildir. Sonunda zencefil ve karabiber yemelidir.” Kaçalın, *age.*, 375. s.
- 8 “Ey Tanrı’yı bilen dost! Bilge insanlar sığır etinin mizacının nispeten soğuk ve kuru olduğunu söylerler. Vücuttaki kara safrayı artırır, kanı siyahlaştırır; terbiye edilmiş zencefil bunu giderir.” KARA-SOY, *Tutmacı Tabiatnâme*, 50. s.

AĞIZ ATLAŞI KILAVUZ KİTABI ÜZERİNE

Özgür AY

Türkiye Türkçesinin sağlıklı ve eksiksiz bir gramerinin yazılabilmesi için; kendisine kaynaklık eden Türkiye Türkçesi ağızlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, özelliklerinin belirlenmesi ve sınıflandırılması gerekmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar içinde özellikle yerli araştırmacıların katkılarıyla derleme ve derlemeye dayalı incelemeler sayı bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Kars’tan Muğla’ya, Ordu’dan Şanlıurfa’ya kadar pek çok ağız derlenmiş ve değerlendirilmiştir. Bunların büyük bir kısmı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmalar, son yıllarda

ağzıların bütünü üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmaların, sözlüklerin ve sınıflandırma çalışmalarının da ana malzemesini oluşturmaktadır.

Avrupa'daki ilk dil atlası, Almanların 1876'da yayımladıkları *Alman Dil Atlası*; ikincisi ise Fransızların 1902'den itibaren yayımlamaya başladıkları *Fransız Dil Atlası*'dir. Almanca ve Fransızca için hazırlanan bu dil atlaslarının yanında bugün İngilizce, İtalyanca, Rusça ve Hintçe gibi birçok dilin; Azerbaycan Türkçesi, Çuvaş Türkçesi ve Tatar Türkçesi gibi bazı lehçelerin de ağız atlasları bulunmaktadır (bk. Karahan, 1999: 185-196; Boz, 2008: 152-166; Durmuş, 2011: 113- 148; Gül, 2013: 245- 252; Karahan, 2015: 271-276; Gülsevin, 2015: 209-213). Ne kadar zahmetli, disiplinlerarası uzmanlık gerektiren ve maddi kaynaklara ihtiyaç duyulan bir iş olsa da bir dil için elzem olan, ağız unsurlarının kaybolmadan betimlenip ağız atlasının hazırlanmasıdır.

Türkiye Türkçesi ağzıları üzerine yapılan çalışmalar, günümüzde hem sayı hem de nitelik bakımından doyurucu bir seviyeye ulaşmış bulunmaktadır. Ancak yıllardır konu ile ilgilenenlerin gündeminde olduğu hâlde Türkiye Türkçesi ağzılarının bir atlası henüz hazırlanamamıştır. Son yıllarda bazı araştırmacılar Türkiye Türkçesi ağzılarını sınıflandırmaya (Karahan, 1996), ağız araştırmalarında yapılan yöntem sorunlarını irdelemeye (Gülsevin, 2010) ve yeni yöntemler üretmeye (Gülsevin, 2017), daha küçük yerleşim birimlerinin ağız atlasla-

rını hazırlamaya (Buran, 2009) ve hazırlanacak Türkiye Türkçesi ağız atlası için ön çalışma niteliğinde yayınlar ve projeler yapmaya başlamışlardır (Sarı, 2016: 513-528; Boz ve Günay Aktaş, 2017).

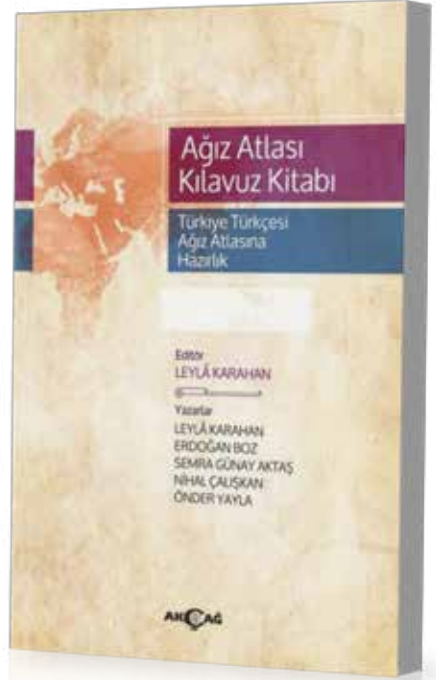
Türkiye'de bu konudaki ilk çalışmayı, 1996 yılında Anadolu ağzılarını sınıflandırdığı eserine 23 harita ekleyerek Leylâ Karahan yapmıştır (Karahan, 1996). Karahan'ın Anadolu ağzılarının ana ağız gruplarını belirlediği bu haritalarının 14'ü ses bilgisi, 8'i şekil bilgisi ve 1'i de söz dizimi özelliklerini taşımaktadır.

2017 yılında Erdoğan Boz ve Semra Günay Aktaş tarafından hazırlanan *Eskişehir İli Dil Atlası* adlı çalışma ise Türkiye Türkçesinin genel ağız atlası için de örnek teşkil edebilecek öncü bir bölge ağız atlası projesi olarak değerlendirilebilir (Boz ve Günay Aktaş, 2017). Bu çalışma, 112K405 numaralı TÜBİTAK projesinin bir çıktısı olarak Gazi Kitabevi Yayınları arasında yayımlandı. Eserde toplam 123 harita bulunmaktadır. Bunların 24'ü bütün etnik unsurların yerleşim yerleri ve alt ağız bölgelerini gösteren haritalardır. 81'i asıl yapıyı teşkil eden Manav, Yörük, Türkmen ve Balkanlardan gelip bu yapıya dâhil olan Balkan muhacirlerden derlenen metinlerin dil bilgisel çözümlemesine bağlı olarak hazırlanmış; 21'i ünlüleri, 26'sı ünsüzleri, 15'i biçim bilgisini ve 16'sı söz varlığını esas alan tematik haritalardır. 16'sı çeşitli tematik haritaların bir araya getirilerek çakıştırılmasıyla oluşturulmuş izoglos haritalarıdır. 2'si ise lehçe (Kırım, Ka-

zan, Nogay, Karaçay, Terekeme, Acem, Gacal ve Çıtak) ve dil (Çerkezce, Boşnakça, Arnavutça, Pomakça, Torbeşçe, Romanca, Arapça, Kürtçe ve Zazaca) haritalarıdır. Bunlardan başka eserde damaksıl /n/, açık /e/ ve damaksıl /h/ sesleri için mekânsal küme analizi de bulunmaktadır.

Bugün için ağızlarımızın ses, biçim, söz dizimi özelliklerini, söz varlığı tercihlerini, sayılarını ve coğrafi dağılımlarını gösteren bir atlas hazırlamak, Türklük Bilimi'nin önünde bekleyen önemli görevlerdendir. Böyle bir ağız atlasının hazırlanabilmesini kolaylaştıracak bir kılavuz kitap editörlüğünde 2018 Temmuz ayında Akçağ Yayınları arasında yayımlanmıştır. (Karahan, Boz vd., 2018) *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı (Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık)* adıyla yayımlanan kitapta Leylâ Karahan, Erdoğan Boz, Nihal Çalışkan, Semra Günay Aktaş ve Önder Yayla tarafından hazırlanmış dört bölüm bulunmaktadır.

Nihal Çalışkan tarafından hazırlanan ve "Ağız Atlasları" başlığını taşıyan Birinci Bölümde; ilk olarak dil ve varyasyon, dil ve ağız, karşılıklı anlaşılabilirlik, ağız sürekliliği, özerklik ve bağımlılık gibi konu ile ilgili temel kavramlar üzerinde durulmuştur. Daha sonra ilk ağız atlası çalışmaları ele alınmış, sırasıyla Wenker ve *Alman Ağız Atlası* (Deutscher Sprachatlas), Gillieron ve *Fransız Ağız Atlası* (Atlas linguistique de la France-ALF), İtalyan Ağız Atlası (Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz-AIS), *Amerikan Ağız Atlasları* ve İngiliz Ağızları

Araştırması (Survey of English Dialects) incelenerek bunlarda kullanılan yöntemler üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bölümde öne çıkan en önemli kısımlar, izogloslardan diyalektometrik gösterimlere kadar ağızlara ait coğrafi dağılımın görselleştirilmesi için kullanılan yöntemlerin ve ağız atlası soru formunun nasıl hazırlanması gerektiği ile ilgili bilgilerin verildiği kısımlardır.

Erdoğan Boz tarafından hazırlanan ve "Ağız Araştırmalarında Derleme ve Görüşme Yöntemleri İçin Saha Bilgisi" başlığını taşıyan İkinci Bölümde ise ağız atlası hazırlama çalışmaları için önemli ve amaçlanan şeylerin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan saha çalışması üzerinde durulmuştur. Sahaya çıkacak araştırmacının

özellikleri ve görevlerinden başlayarak kayıt işine kadar birçok konu, ağız atlası hazırlama çalışmalarının sıhhati ve doğru yolda seyri için oldukça önemlidir. Boz; özellikle *Eskişehir İli Dil Atlası* adlı çalışmasında elde ettiği saha çalışması tecrübelerinden de istifade ederek bir bütünlük içinde konuyu ele almakta ve araştırmacı (derlemeci, anketör), araştırma yöresi için ön hazırlık, aracı kişi, kaynak kişi, zaman, maliyet, derleme veya görüşme anı, günlük seyir çizelgesi doldurma ve veri toplama gibi konularda bizlere olabildiğince kronolojik bir sıra gözeterek önemli bilgiler vermektedir.

“Türkiye Türkçesi Ağız Atlasında Kullanılabilecek Ölçütler” başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm, Leylâ Karahan tarafından hazırlanmıştır. Karahan’ın vurguladığı şekli ile ağız atlasları genellikle ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı ile ilgili birtakım ölçütlerden hareketle hazırlanmaktadır. Atlaslarda, ağızları diğer ağızlardan ayıran ve belirleyici olan özellikler ölçüt olarak kullanılır. Atlasta yer alan her bir harita, bu belirleyici özelliğin yöredeki dağılımını gösterir. Bu açıdan ölçütleri belirlemek, ağız atlası hazırlama çalışmalarının en önemli aşamalarından biridir. Karahan, bu bölümde Türkiye Türkçesi ağız atlası hazırlanırken kullanılabileceğini düşündüğü birtakım ölçütler vermiştir. Karahan, bu ölçütleri belirlerken bugüne kadar ağız araştırmaları alanında yapılan çalışmaların sağladığı bilgi birikiminden hareket etmiş ve bunları ses bilgisi, biçim bilgisi, söz di-

zimi ve söz varlığı ölçütleri olarak sıralamıştır. Bu bölümde ayrıca her ölçütle ilgili olarak araştırmacıya fikir vermesi amacıyla sorgu kelimeleri, sorular ve muhtemel cevaplar da bulunmaktadır.

Semra Günay Aktaş ve Önder Yayla tarafından hazırlanan ve “Ağız Atlaslarında Harita Çizimi” başlığını taşıyan Dördüncü Bölüm’de ise ağız atlası hazırlanırken toplanan verilerin haritalandırılması aşamasına ışık tutacak pek çok önemli bilgiye yer verilmiştir. Haritalar, toplanan verilerin ve istatistik bilgilerin anlaşılabilirliğini arttıran ve hazırlanan ağız atlaslarının sonuçlarının daha net görüldüğü önemli unsurlardır. Bu açıdan ağız haritaları; ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı gibi ele alınan ağız ölçütlerine ilişkin unsurların mekânsal dağılımının ortaya çıkarılmasında ve zamanla geçirdiği değişimin görülmesinde son derece etkilidir. Aktaş ve Yayla, bu bölümde ağız haritaları hazırlanırken kullanılan geleneksel yöntemlerle coğrafi bilgi sistemleri (CBS) yöntemini karşılaştırmakta ve CBS ile çizilen haritaların ardından yapılan analizlerin geleneksel yöntemlerle çizilen ağız haritalarından daha nesnel olduğunu vurgulamaktadır. Bu bölümde ayrıca konu ile ilgili genel kavramlar, haritaların temel bileşenleri, ağız haritalarında kullanılacak katmanların belirlenmesi, veri tabanının hazırlanması, dağılım haritalarının hazırlanması, izoglos haritaların hazırlanması ve ağız bölgesi haritalarının hazırlanması konularında araştırmacılara ışık tutabilecek bilgilere de yer verilmektedir.

Her bölümün sonunda, o bölümün hazırlanması sırasında yararlanılan kaynaklara yer verilmiştir. Kitabın sonunda bugüne kadar hazırlanmış olan ağız atlaslarından örneklerin yer aldığı bir bölüm de bulunmaktadır.

Ağız Atlası Kılavuz Kitabı (Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık) adlı eser, Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları çalışmaları açısından değerlendirildiğinde her bölümü, o alanın uzmanı / uzmanları tarafından hazırlanmış oldukça yetkin ve titiz bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu eser; sadece bir yayın değil, aynı zamanda bundan sonraki ağız araştırmalarına ışık tutan, yapılacak yeni çalışmaların önünü açan bir çalışma olma niteliği gösteriyor. Bu açıdan kitap, bir atlas hazırlama teşebbüsünde araştırmacılara yararlı olabilecek ve onların ihtiyaç duydukları bilgilerin çoğunu karşılayabilecek bir kılavuzdur. Hem bu kitabı hazırlayanların hem de biz ağız araştırmacılarının beklentisi, en kısa zamanda Türk Dil Kurumumuzun öncülüğünde Türkiye Türkçesi ağızlarının iyi bir atlasının hazırlanmasıdır.

Kaynaklar

BOZ, Erdoğan (2008), "Ağız Atlasları", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/3: 152-166.

BOZ, Erdoğan - GÜNAY AKTAŞ, Semra (2017), *Eskişehir İli Dil Atlası*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

BURAN, Ahmet (2009), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*, İstanbul: Biyografik Net İletişim.

DURMUŞ, Oğuzhan (2011), "Çuvaş Türkçesinin Ağız Atlası Üzerine", *Türkbilig*, 21: 113- 148.

GÜL, Bülent (2013), "Moğolistan Dil Atlası Üzerine", *Yalın Kaya Bitiği. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, (Ed. Hatice Şirin USER - Bülent GÜL), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 245- 252.

GÜLSEVİN, Güler (2010), *Yaşayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi Ağızları*, İstanbul: Özel Kitaplar.

____ (2015), "Azərbaycan Dilinin Naxçıvan Dialektoloji Atlası Hakkında", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 40: 209-213.

____ (2017), *Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihi Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi: XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

____ (1999), "Azerbaycan Dialektoloji Atlası Hakkında", *Türk Dili - Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 567: 185-189.

____ (2015), "Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Dialektoloji Atlası", *Dil Araştırmaları*, 2015/17: 271-276.

KARAHAN, Leylâ ve diğerleri (2018), *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı (Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık)*, (Ed. Leylâ KARAHAN), Ankara: Akçağ Yayınları.

SARI, İsa (2016), "Türkiye Türkçesinin Ağız Atlası Nasıl Tasarlanmalıdır?", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/10: 513-528.